

DKF

Reflectie 4 - 2025

DATA-ETHISCHE REFLECTIE OP
'GENERATIEVE AI OP DE WERKVLOER'

Data-ethische reflectie op 'Generatieve AI op de werkvloer'

Gemeente Leeuwarden heeft op 4 maart 2025 aan de Data-ethyk Kommissje Fryslân (DKF) gevraagd om data-ethisch reflectie aangaande de casus 'Generatieve AI op de werkvloer'.

Casus

Aanleiding is de toenemende inzet van generatieve AI door (beleids)medewerkers bij het schrijven van beleidsstukken, rapporten en andere documenten. Deze toepassingen zijn op individuele basis al in gebruik, terwijl het overkoepelende AI-beleid van de gemeente nog in ontwikkeling is. De gemeente signaleert dat de technologische praktijk sneller evolueert dan de beleidsmatige en ethische kaders die het gebruik moeten reguleren. Hierdoor ontstaan spanningen tussen enerzijds innovatie en efficiëntie en anderzijds verantwoordelijkheid, transparantie en publieke waarden.

De vraag spitst zich toe op Microsoft Copilot Chat waarvoor medewerkers moeten inloggen. Dit is een generatieve AI-tool die als applicatie geïntegreerd is in de Microsoft 365-omgeving van de gemeente (niet in Word, bijvoorbeeld). De toepassing stelt medewerkers in staat om tekst te genereren, redigeren of structureren op basis van ingevoerde prompts. Generatieve AI-tools kenmerken zich door een uitwisseling van informatie — zowel in de vorm van prompts (input) als gegenereerde antwoorden (output) — wat een breed scala aan data-ethische vraagstukken oproept. De gemeente streeft naar een verantwoorde toepassing van Copilot Chat die in overeenstemming is met haar publieke waarden.

Reflectievraag

De kommissje heeft op basis van de aanvraag de volgende reflectievraag gesteld: Welke aandachtspunten zijn belangrijk bij het verantwoord inzetten van generatieve AI – Microsoft Copilot Chat in het bijzonder – op de werkplek voor beleidsmedewerkers die schrijven aan beleidsplannen?

De commissie focust zich op data-ethiek waarbij publieke waarden een rol spelen. Dit zijn waarden die ten grondslag liggen aan een eerlijke, rechtvaardige samenleving zoals genoemd in het document "Waardevol digitaliseren" van het Rathenau Instituut (2018). De zeven kernwaarden van het Rathenau Instituut worden in deze reflectie als uitgangspunt genomen, aangevuld met 'Menskip', benadrukt door Gemeente Leeuwarden als publieke waarde en erkend door de commissie als publieke waarde gericht op o.a. gemeenschapszin, inclusiviteit sociale verbondenheid en aandacht voor de menselijke waarde.

Daarnaast maakt de commissie gebruik van de overheidsbrede handreiking “Verantwoorde inzet van generatieve AI” van de Rijksoverheid (2025). Deze biedt een breed kader voor het verkennen van zowel kansen als risico’s van generatieve AI binnen overheidsorganisaties. De handreiking benadrukt het belang van transparantie, uitlegbaarheid, bias en menselijke controle. Ook bevat zij praktische aanbevelingen zoals voortdurende monitoring, documentatie en het bewust maken van medewerkers via opleiding en richtlijnen.

Deze reflectie bestaat uit data-ethische overwegingen die zich richten op de morele implicaties, kansen en risico’s van het gebruiken van Copilot Chat.

Transparantie

Copilot Chat maakt het mogelijk om beleidsstukken sneller en consistentere te genereren, wat kan bijdragen aan een meer gestructureerd en inzichtelijk beleidsproces. Tegelijkertijd blijft de werking van het systeem voor gebruikers grotendeels ondoorzichtig: het is niet duidelijk op welke data de antwoorden zijn gebaseerd en hoe suggesties tot stand komen. Deze ‘black box’-werking beperkt niet alleen de controleerbaarheid voor medewerkers, maar ook de uitlegbaarheid richting inwoners, raadsleden en andere externe belanghebbenden. Vanuit data-ethisch perspectief is het belangrijk om voortdurend verantwoording af te leggen en processen transparant te maken. Dit betekent laten zien waar en hoe AI wordt gebruikt, medewerkers bewust maken van de beperkingen van het systeem en duidelijke regels opstellen voor het gebruik van AI. Transparantie is daarmee geen technisch detail, maar een bestuurlijke verantwoordelijkheid die het vertrouwen in beleid en besluitvorming versterkt.

Rechtvaardigheid

AI kan bijdragen aan een gelijk speelveld door medewerkers met minder schrijffervaring te ondersteunen. Toch bestaat het risico op versterking van bestaande ongelijkheden, bijvoorbeeld als AI-output zonder kritische reflectie wordt overgenomen, bias in de trainingsdata of ongelijke toegang tot begeleiding. Rechtvaardigheid vraagt om gelijke toegang tot training, aandacht voor contextgevoeligheid en het creëren van gezamenlijke kaders en normen voor verantwoord gebruik. Ook het principe van gelijkwaardigheid in vaardigheden kan organisatorisch worden geborgd. Hierbij staat een ‘human-in-the-loop’-benadering niet allen; structurele reflectie en procesmatige toetsing zijn belangrijk.

Privacy

De inzet van Copilot Chat vraagt om heldere omgang met persoonsgegevens en andere vertrouwelijke of beleidsgevoelige informatie. Privacy wordt versterkt door data minimalisatie, duidelijke instructies over wat wel en niet in prompts ingevoerd mag worden en periodieke evaluaties van datagebruik. Ethisch aandachtspunt is hier dat onzichtbare metadata of onbedoelde logging kan leiden tot verlies van controle, ondanks dat verondersteld wordt dat de data in Europa, dan wel de EER, blijven. Door bewustwordingstrainingen te combineren met technische en organisatorische maatregelen, wordt gemikt op AI-gebruik in lijn met de waarden van vertrouwelijkheid en zorgvuldigheid.

Menselijke waardigheid

AI kan medewerkers helpen ruimte te maken voor reflectie en verdieping. Tegelijkertijd bestaat het risico dat AI-output te dominant wordt, waardoor medewerkers hun professionele eigenaarschap of normatieve afweging zouden kunnen verliezen. De data-ethische uitdaging ligt in het behoud van authenticiteit, kritische afweging en professionele autonomie. De inzet van Copilot Chat als ondersteunend instrument kan eigenaarschap ook bevorderen. Maar wanneer AI-teksten klakkeloos worden overgenomen, vervaagt het onderscheid tussen menselijke oordeelsvorming en modeloutput. Door bewust in te zetten op morele verantwoordelijkheid en reflectieve werkvormen, blijft de menselijke maat centraal staan.

Autonomie

Copilot Chat kan richting geven, maar het is belangrijk dat medewerkers keuzes blijven maken op basis van hun eigen oordeel. Door de overtuigende vorm van AI-output ontstaat het risico op 'automation bias', waarbij suggesties zonder kritische reflectie kunnen worden overgenomen. Autonomie betekent dat ambtenaren ruimte houden om af te wijken van AI-output, eigen keuzes te maken en te reflecteren op de inzet van AI. Hiervoor zijn duidelijke organisatorische kaders, reflectieve werkvormen en het expliciet ondersteunen van AI-geletterdheid noodzakelijk. Organisatorisch kunnen feedbackmomenten helpen om medewerkers te ondersteunen in hun afwegingen. Als de mens 'in the loop' blijft en kritisch reflecteert, blijft autonomie gewaarborgd.

Proportionaliteit en voorzorg

Generatieve AI kan bijdragen aan efficiëntie en werkplezier, zeker als het gebruik doelgericht, bewust en proportioneel is. Proportioneel gebruik houdt in dat AI wordt ingezet waar het iets toevoegt. Wanneer AI routinematig of zonder afweging wordt toegepast, dreigt beleidswerk te verschrompelen door standaardisering van taal, verlies van nuance en afname van creativiteit. Proportionaliteit vraagt daarom om continue reflectie op de toegevoegde waarde van AI: wanneer is het behulpzaam en wanneer niet? Voorzichtigheid vraagt om continue evaluatie van de impact op beleid, afwegingen bij invoer en het stimuleren van menselijke reflectie in de hele cyclus van beleidsontwikkeling. Duurzame digitalisering, ook met oog voor ecologische impact, betekent ook dat generatieve AI het beleidsvakmanschap ondersteunt, maar niet vervangt.

Mienskip

AI-gebruik kan de verbondenheid binnen en buiten de organisatie versterken, zeker als aandacht wordt besteed aan gelijke toegang, gezamenlijke reflectie en gedeeld eigenaarschap. Digitale vervreemding kan ontstaan als AI niet door iedereen wordt begrepen of gedragen. Mienskip vraagt derhalve om gezamenlijke reflectie, gedeeld eigenaarschap en ruimte voor dialoog binnen teams. Door het organiseren van intervisie, teamgesprekken en het creëren van een gezamenlijke taal, kan een cultuur ontstaan waarin technologie niet polariseert, maar verbindt.

Reflecties

Op basis van de data-ethische reflectie op het gebruik van Microsoft Copilot Chat heeft de Data-ethyk Kommissie Fryslân een aantal inzichten geformuleerd die richting kunnen geven aan de verdere ontwikkeling van AI-gebruik binnen Gemeente Leeuwarden. Deze reflecties sluiten aan bij de uitgangspunten van de overheidsbrede handreiking voor generatieve AI (Rijksoverheid, 2025) zijn in deze casus vertaald naar een beeld van een mogelijke eindsituatie waarin AI op verantwoorde wijze is ingebed in beleid, organisatie en professioneel handelen. Hieronder is een uitwerking van de mogelijke eindsituaties beschikbaar:

1. Transparantie ontstaat wanneer en hoe Copilot Chat in het beleidsproces is ingezet.
2. AI-geletterdheid groeit door investering in scholing gericht op kritisch en bewust gebruik.
3. Duidelijke richtlijnen bevorderen zorgvuldigheid en gegevensbewustzijn.
4. Professioneel eigenaarschap wordt zichtbaar waar medewerkers ruimte ervaren om af te wijken van AI-output.
5. Autonomie krijgt invulling waar AI-gebruik een bewuste keuze is en geen verplichting vormt.
6. Kwaliteit wordt geborgd waar evaluaties, vakkennis en gezamenlijke controle onderdeel zijn van het proces.
7. Proportioneel gebruik van Copilot Chat ontstaat wanneer AI wordt ingezet op basis van meerwaarde.
8. AI-integratie krijgt draagvlak waar teams gezamenlijk reflecteren, leren en een gedeeld kader ontwikkelen.
9. Bestuurbaarheid ontstaat waar verantwoordelijkheden rondom AI-gebruik helder en concreet zijn belegd.

Competenties voor verantwoord AI-gebruik

De inzet van generatieve AI binnen overheidsorganisaties brengt een nieuwe rol voor medewerkers met zich mee: die van beoordelaar, gebruiker en gesprekspartner van AI-systemen. Deze rol kan invulling krijgen wanneer er aandacht is voor (de ontwikkeling van) basiscompetenties. Zowel de rijksoverheid als DKF onderstrepen het belang van professionals die bewust omgaan met AI en daarin een afgewogen positie innemen. Wat daarvoor nodig is, kan per organisatie verschillen, maar raakt in de kern aan kennis, houding en de mogelijkheid tot gezamenlijk leren. Daarvoor zijn drie samenhangende aspecten van belang:

1. Technologische basiskennis. Medewerkers begrijpen dat AI niet 'weet', maar voorspelt. Inzicht in termen als 'hallucinatie', 'bias' en 'prompt' helpen bij het inschatten van risico's.
2. Reflectieve en inhoudelijke vaardigheden. Een medewerker kan AI-uitvoer plaatsen in de beleidscontext, fouten herkennen en zelf alternatieven formuleren. Kritisch denken en durven bijsturen zijn essentieel.
3. Bewustzijn van publieke waarden en verantwoordelijkheden. AI-uitvoer is niet leidend, maar ondersteunend. Medewerkers weten welke organisatorische richtlijnen gelden, en welke waarden van belang zijn bij het gebruik van generatieve AI.

Conclusie

De inzet van Copilot Chat binnen de gemeentelijke beleidspraktijk markeert een volgende stap in de digitalisering van ambtelijk werk. Generatieve AI biedt duidelijke kansen voor efficiëntere processen, toegankelijker taal en ondersteuning van medewerkers bij complexe taken. Tegelijk maakt deze ontwikkeling zichtbaar dat technologische innovatie alleen duurzaam en verantwoord is wanneer zij zorgvuldig wordt ingebed in de waarden en werkwijzen van de publieke sector, met oog voor een AI die doelgericht, uitlegbaar en toetsbaar blijft — en altijd in balans met de menselijke maat.

De vraag in deze reflectie was: Welke aandachtspunten zijn belangrijk bij het verantwoord inzetten van generatieve AI – Microsoft Copilot Chat in het bijzonder – op de werkplek voor beleidsmedewerkers die schrijven aan beleidsplannen? In deze casus komen met name de waarden autonomie, menselijke waardigheid, transparantie, veiligheid en rechtvaardigheid aan bod. Deze waarden kunnen onder druk komen te staan, maar vormen tegelijk het kompas voor een verantwoorde inzet van AI.

De rode draad in deze reflectie betreft daarnaast de rol van de medewerker in de omgang met generatieve AI. Het gaat hierbij niet alleen om digitale vaardigheden, maar om een dieper liggend vermogen: het geheel van kennis, houding en kritisch vermogen waarmee medewerkers zich bewust, actief en verantwoord kunnen bewegen in een steeds meer door AI beïnvloede werkomgeving. De mate van AI-geletterdheid is van belang. Het vraagt om permanente educatie en blijvende investering in kritisch denken en oordeelsvorming.

De Data-ethyk Kommisje Fryslân ziet in Copilot Chat een voorbeeld van een bredere ontwikkeling waarin generatieve AI een structurele rol krijgt binnen overheidsorganisaties. Dit vraagt om een samenhangend AI-beleid dat uitgaat van publieke waarden, aansluit bij de dagelijkse praktijk van medewerkers en recht doet aan het vertrouwen van inwoners. De overheidsbrede handreiking van de Rijksoverheid (2025) biedt hiervoor richting, en deze reflectie vult dat kader aan met praktische en data-ethische aanbevelingen.

De commissieleden die aan deze reflectie hebben bijgedragen zijn: Willem Bantema, Mandy Bosma, Rienk Jonker, Henri Kruiper, Carlos de Matos Fernandes (secretaris), Rudolf Simons (voorzitter) en Hilde Tjeerdema.

Vastgesteld door de DKF op 1 juli 2025,

Rudolf Simons,

Voorzitter Data-ethyk Kommisje Fryslân

DKF